

ORTA OSMANLICADA İMLÂ-TELAFFUZ İLİŞKİSİ

*Mehmet GÜMÜŞKILIÇ**

ÖZET

Türkler, tarih boyunca bir çok alfabe kullanmışlardır. Bunların içinde en uzun ömürlü olanı Arap alfabesidir. Arap harfleri Türkçenin ses sistemini tam olarak ifade edemiyordu. Yani Arap harfleriyle yazılmış olan Türkçe eserlerden Türkçenin seslerini eksiksiz olarak belirtmek, kelimeleri söyleyişe uygun bir şekilde gösterebilmek bir hayli zordu. Makalemizde; klasik bir imlânın hüküm sürdüğü, 17. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın sonlarına kadar devam ettiği zannedilen ve ilim âleminde Orta Osmanlıca diye anılan tarihi dönemde Latin harfleriyle yazılmış olan bir takım eserlerden istifade edilerek konuşulan Türkçeyi, yani telaffuzu ortaya çıkarma yolunda bir takım hususlara değinilecektir. Bunu yaparken Arap harfleriyle yazılan Türkçe kelimelerle, Latin harfleriyle imlâsı belirtilen ve genellikle telaffuzları gösterilen kelimeler karşılaştırılacak ve 17-18. yüzyıllarda yazılan bazı eserlerden faydalanılarak Türkçenin bu yüzyıllardaki ses sistemi genel hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta Osmanlıca, İmlâ, telaffuz, Konuşma dili, Latin Harfli Metinler

PANTUATION-PRONUNCIATION RELATIONSHIP IN MIDDLE OTTOMAN LANGUAGE

ABSTRACT

Turks have used various alphabets throughout history. Among these is the Arabic alphabet which has the longest life. Arabic letters could not represent the phonetic system of Turkish completely. That is, it was a difficult task to indicate the sounds of Turkish perfectly and to show the words according to their pronunciations from the Turkish works written with the Arabic alphabet. In this article, spoken Turkish I mean, the way of saying (pronunciation) will be revealed by utilizing the Turkish

* Doç. Dr., Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

works written in the Latin alphabet in the historical period, named as middle Ottoman language by the scholars, in which the classical punctuation was dominant and was thought to be beginning from the first years of the 17th century to the end of the 18th century. In this process, Turkish words written with the Arabic alphabet will be compared and the general phonetic system of the Turkish will be shown by using some works written in the 17th and the 18th centuries

Key words: Middle Ottoman language, Punctuation, Pronunciations, Spoken Language, Turkish Texts in the Latin alphabet.

GİRİŞ

İmlâ, bir dilin kelimelerinin doğru olarak yazıya geçirilmesini sağlayan müşterek yazı şekli; telaffuz ise, kelimeleri söyleyiş biçimi olarak adlandırılır. İmlâ ile telaffuza; yazılı ve sözlü dil diyebiliriz. Geçmişten günümüze bir çok millet değişik alfabeler kullanarak kendi dillerini yazıya geçirmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken kendi dillerinin özelliklerinden faydalanmışlardır. Türkçe, İspanyolca, Rusça ve Arapçada kelimeler genellikle telaffuz şekillerine uygun olarak yazıya aksettirilmiştir. Şunu da unutmamak gerekir ki, dildeki fonemleri, yani ses birimlerini yazıya tam olarak geçirmek mümkün değildir. İngilizce, Almanca, Fransızca gibi dillerde ise konuşma şekilleriyle imlâ arasında ciddi farklılıklar vardır.

Türkçe, diller arasında öğrenilmesi çok da zor olmayan bir dildir. Türkçe bilmeyenlerin Türkçe öğrenirken çektikleri en büyük güçlük, kelimeleri zor telaffuz edebilmeleridir. Türkçenin kendine has, hiçbir dilde olmayan bir telaffuz biçimi ve musikisi vardır. Türkçe kelimeleri yazarken ise, herhangi bir zorluktan bahsedilemez. Türkçede ortak kullanım alanına sahip kelimeler genellikle söyleyiş biçimlerine yakın olarak imlâyâ geçirilir. Tabii burada dildeki kelimeleri, sözleri, cümleleri yazıya geçirirken kullanılan alfabe önemlidir. Yani bir dilin seslerini karşılamak için meydana getirilen, çeşitli sembol ve işaretlerden oluşan alfabenin yeterliliği dilin sistemini yansıtan fonemlerini (sesbirimlerini) karşılamakta kullandığı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

sembollerin yeterliliği ile ölçülür¹. Türkler tarihleri boyunca bir çok alfabe kullanmışlardır². Bu alfabelerin içinde en çok beş alfabeyle eser meydana getirmişlerdir. Bunlar: Göktürk, Uygur, Arap, Kiril ve Latin alfabeleridir. Kullanılan alfabeler içinde konuşma dilindeki Türkçe kelimeleri yazı diline başarılı bir şekilde Latin harfleriyle aktarmışlardır, diyebiliriz. Latin alfabesi Türkçedeki her sese bir harf sistemi esas alınarak oluşturulmuş bir alfabedir.

Milletimizin en uzun dönem kullandığı alfabe ise Arap alfabesidir. Yaklaşık bin yıl boyunca bu alfabeyle –bazı yönleriyle Türkçenin fonetik yapısını tam olarak aksettirememesine rağmen- bir çok eser meydana getirilmiştir.

Batı Türkçesinin ilk devresi olan *Eski Anadolu Türkçesi* döneminde meydana getirilen Türkçe metinlerin çoğu harekelidir. Bu dönemde imlâ tutarsızlığı olmakla beraber harflerin üzerine konulan hareke, kelimeleri nasıl seslendirmemiz gerektiği konusunda bize yardımcı olmaktadır. “İlk hecede kelimeyi ‘i’li mi, ‘e’li mi? ekleri düz mü, yuvarlak ünlülü mü?” okumamız gerektiği çoğunlukla bu hareketlerden belli olmaktadır. Özellikle ünlülerin seslendirilmesinde harekeli metinler bize genellikle yol gösterebilmektedir. Fakat “o/u, ö/ü” ünlülerinin seslendirilmesi konusunda hareke denilen işaretler bile sağlıklı bilgi vermekten uzaktır. Bunun yanı sıra bazı ünsüzlerin tam olarak nasıl seslendireceği konusunda da hareketin yardımcı olduğunu söyleyemeyiz. Meselâ: k/g, b/p, c/ç ünsüzlerini, hareke konulmuş ve Arap harfleriyle yazılmış metinlerden tam olarak çözebilmek mümkün değildir. Çünkü Türkçenin ses sistemi göz önüne alındığında; “kef” harfi, hem “k”, hem de “g”; “be” harfi, hem “b”, hem de “p”; “cim” harfi ise, hem “c”, hem de “ç” harfi yerine kullanılabilir. Bazen de “de” harfi hem “d”, hem de “te”nin yerine geçebilmektedir.

¹ M. Tulum, “Alfabe ve Eski Alfabemiz Üzerine”, *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler*, Ankara 1991, s.24.

² Bunların sayısının 15-16 olduğu zannedilmektedir: Göktürk, Tibet, Çin, İbranî, Soğut, Brahmî, Nasturî-Süryânî, Manî, Uygur, Peçenek, Arap, Passe-Pa, Yunan, Ermeni Kiril ve Latin alfabesi (R. Ertem, *Elifbe'den Alfabe'ye*, İstanbul 1991, s.55)dir. Türklerin kullandığı alfabelerle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız: R. Ertem, *Elifbe'den Alfabe'ye*, Dergâh Yay., İstanbul 1991, s.55-77; A. Dilaçar, *Türk Diline Genel Bir Bakış*, Ankara 1964.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

Batı Türkçesinin ikinci dönemi olan *Osmanlı Türkçesi* devresine geldiğimizde, bu dönemde (16. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başlarına kadar) kaleme alınan metinlerin çok büyük oranda harekesiz olduğunu görüyoruz. Artık bu devrede imlâ klasik bir düzene girmekte, yani kalıplaşmaktadır. Bu dönemde Arap harfleriyle yazılan Türkçe metinlerin bir çoğunun harekesiz olması, metinlerde geçen kelimelerin seslendirilmesinde bazı problemler oluşturmaktadır. Yani 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar yazılan Türkçe metinleri Latin harflerine aktarırken çözümlememiz gereken bazı problemler³ söz konusudur.

Osmanlı Türkçesi dönemi de kendi arasında üç devreye ayrılır:

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle, Türkçe içinde yeni gelişmeler meydana gelmiştir. İstanbul gibi medeniyetlerin keşiştiği bir şehrin alınmasından sonra Türkçe, bir imparatorluk ve sanat dili hâline gelme yolunda ilk adımını atmıştı. 15. yüzyılın sonlarından 16. yüzyılın başlarına kadar devam eden bu dönem dil tarihi bakımından *Başlangıç Devri Osmanlı Türkçesi* olarak kabul edilir⁴. Görüldüğü gibi kısa bir devredir. Bu dönemde dil, Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliklerinden yavaş yavaş sıyrılmaya başlamış ve dile Arapça, Farsçadan yeni yeni kelime ve şekiller girmiştir. Yani bu devrede Eski Anadolu Türkçesinde görülen bazı şekillerle dildeki yeni biçimler bir arada yer almaktadır. İmlâ da bir takım tutarsızlıklardan kurtulmaya başlamıştır.

Osmanlı Türkçesinin ikinci ve uzun dönemini 16. yüzyılın başlarından 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'na kadar devam eden *Klasik Osmanlı Türkçesi Devresi* oluşturmaktadır. Bu dönemde Türkçeye; Arapça, Farsçadan bir çok kelime ve terkip girmiş, bunların dildeki yoğunlukları gittikçe artmıştır. İmlâda ise bir kalıplaşma söz konusudur. Arap harfleriyle kaleme alınan Türkçe metinler bu dönemde klasik bir imlâ ile meydana getirilmiştir. Türkçe kitapların sayısı da oldukça fazlalaşmış, bir çok alanda Türkçe kitap

³ Bu problemlerle ilgili çözüm yolları için bakınız: M. Gümüşkılıç, "Osmanlı Türkçesi Metinlerini Yeni Harflere Aktarırken Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Yolları" *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 4-5, İstanbul 2000, s.405-435.

⁴ M. Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Yay., İstanbul 1995, s.36.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

yazılmıştır. Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde dil ne kadar ağır olursa olsun Türkçenin cümle yapısı, yani sentaksı bozulmamıştır. Tabii şunu da unutmamak gerekir ki, bu dönemde bile konuşma dili ile yazı dili arasında oldukça önemli farklılıklar mevcuttu. Konuşma dili, yazı dilinden daha sade ve anlaşılırdı.

Osmanlı Türkçesinin son döneminin adı: *Yenileşme Devri Osmanlı Türkçesidir*. Bu devre Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla 1839'da başlar ve 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'e kadar devam eder. Bu dönemde artık yeni bir medeniyet dairesine girilmiştir: Batı medeniyeti. Dile Batı dillerinden ve özellikle Fransızcadan kelimeler dahil olmuştur. Dilde sadeleştirme hareketi görülmektedir. Fakat Servet-i Fünûn döneminde eskiye dönmek istenmiş, dile yeni yeni kavramlar sokulmuştur.

Batı Türkçesinin son dönemi olan *Türkiye Türkçesi*, II. Meşrutiyet'in ilanından başlayıp günümüze kadar devam eder. Bu dönemde Arap harfleri kısa bir süre kullanılmış, daha sonra ise bu alfabenin yerini Latin harfleri almıştır. Türkiye Türkçesinde dil oldukça sadeleşmiş, Arapça ve Farsça tamlamalar ve bir takım şekiller, dilimizden atılmaya başlanmıştır. Dilimize Batı dillerinden bir çok kelime girmiştir.

Şimdi makalemizin esas konusu olan Orta Osmanlıca döneminde Türkçe kelime ve eklerde imlâ-telaffuz ilişkisine temas edelim:

ORTA OSMANLICA DÖNEMİ

Dil tarihinde genellikle 17. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın sonlarına kadar devam eden döneme Orta Osmanlıca denmektedir. Bu dönem Batı Oğuz Türkçesinin en az incelenmiş tarihî devrelerinden birisidir⁵. İmlânın kalıplaştığı 17. ve 18. yüzyıllarda Arap harfleriyle Türkçenin fonetik yapısını ortaya çıkarmak bir hayli zordur. Transkripsiyon Metinleri denilen ve içlerinde Latin harfleriyle Türkçe kelimelerin belirtildiği kitaplar bu konuda bize yardımcı olmaktadır. Bu kitaplarla ilgili çalışmalar genellikle Batılı ilim adamları tarafından yapılmıştır. Aşağıda 17 ve 18. yüzyıllarda kaleme

⁵ H. Develi, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre 17 Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Türk Dil Kurumu Yay., no: 622, Ankara 1995, s.3.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

alınmış bazı eserlerden ve bu eserlerde geçen Türkçe kelime ve şekillerin ses sistemini nasıl etkilediklerinden bahsedilecektir.

17. Yüzyıl

Bu yüzyılda genellikle Batı dilleriyle yazılan ve içinde Türkçe kelime ve cümlelerin bulunduğu *Transkripsiyon Metinleri* bizim için çok önem taşımaktadır. Bu kitapların yanında Arap harfleriyle kaleme alındığı hâlde konuşma dilini güzel bir şekilde aksettirebilen *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* de aynı derecede önemi haizdir. Aşağıda bazı *Transkripsiyon Metinlerinden* ve *Seyahatname*'den örnekler verilecektir:

1) Andre Du Ryer'in *Rudimenta Grammatices Lingua Turcica*'sı: 1630'da Paris'te basılmıştır. Latince kaleme alınan kitap, 96+16 sayfadır. Kitapta yer alan Türkçe kelimeler genellikle Arap harfleriyle harekeli bir şekilde belirtilmiştir. Eserin 94-96. sayfalarında geçen Türkçe kelimeler ise hem Arap harfleriyle harekeli bir şekilde yazılmış, hem de bu kelimelerin Latin harfleriyle telaffuzları yanlarına gösterilmiştir.

Örnekler: İmlâ: “çim, nun, kef, ye” “be, he rı, elif, mim” “pe, elif, dal, şın, elif, he” “elif, vav, lam, dal, ye” “elif, te, elif, sin, ye nun, kef” “ayın, mim, lam, lam, rı, nun, ye” “mim kaf, rı, rı” “kaf, lam, dal, ye”. (s.94)

Telaffuz: *Çünkü, Beheram, padişah oldi. Atasinung amellerini mukarrar kildi.* (s.94)

2) Giovanni Molino'nun *Dittionario della Lingua Italiana Turchesca*'sı: Eser 1641 yılında Roma'da basılmıştır. Aslında kitabın ilk baskı yılı ve yeri, 1607, Roma'dır. Eser, İtalyanca olarak kaleme alınmıştır. Küçük boydur. Her sayfası iki sütundan oluşur. 247 sayfalık sözlüğün madde başlarında İtalyanca kelimeler bulunmaktadır. Bunların karşısına Latin harfleriyle yazılmış Türkçe kelimeler konmuştur. Daha sonra üç sütundan oluşan 78 sayfalık Türkçe kelimelerin indeksi vardır. Son 10 sayfada da kısa bir gramer özeti bulunmaktadır. Eserin bütününde Latin harfleri kullanılmıştır. Arap harfleri sözlükte yer almaz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

Örnekler: *bianchhezza=aklık, beaslık, boccone=lokma, boletta=teskere, bollare, cioe marcar=imsalamak, bollato, marcato=mühürlenmiş* (sütun: 71-72).

3) Bernardo da Parigi'nin *Vocabolario Italiano-Turchesco* (Söz Kitabı)'sı: Kitap, 1661-1662 yılında 3 cilt hâlinde Paris'te yayımlanmış ve Peder Pierre d'Abeville tarafından İtalyancaya çevrilip 1665 yılında Roma'da bastırılmıştır. 2458 sayfa tutarındadır. Madde başında İtalyanca verilen kelimelerin karşılarında Türkçe kelimeler Arap harfleriyle harekeli bir şekilde yer almaktadır. Sözlükte Türkçe kelimeler Arap harfleriyle verilmesine rağmen klasik bir imlâ ile değil, konuşulan dilin ses sistemine uygun bir imlâ ile yazılmıştır.

Örnekler: *Attussarsi sotto l'acqua=batmak, suya talmak, gavs itmek; Auccio, tosto, presto=ivmek, acele itmek; auallare, diminuire, esser manco=ırışmek, vâsıl ve vârid olmak* (s.200).

4) M. Petis de la Croix'sin, *Dictionnaire Manuscrit Français et Turc*'u: Fransızca-Türkçe El Yazısı Sözlük, 22 Mart 1666 yılında yazılmaya başlanıp 21 Eylül 1666 tarihinde bitirilmiştir. Fransızca olarak İstanbul'da kaleme alınmıştır. El yazması olarak kalmış, matbu olarak basılamamıştır⁶ Eserde geçen Türkçe kelimeler harekeli olarak Arap harfleriyle verilmiştir.

Örnekler: *Dostuñuz nice oldı, Dostuñuzuñ kaç evlâdı var, Dostlarıñuzuñ dîni ayrı muhabbeti bir* (s.261, 262).

5) Gulielmo Seamean'ın *Grammatica Lingua Turcica*'sı: Kitap 1670 yılında Oxford'da basılmıştır. Latince olarak kaleme alınmıştır. İçinde geçen Türkçe kelimeler Arap harfleriyle harekeli olarak Türkçenin konuşma dili esas alınarak belirtilmiştir. Eserin bazı yerlerinde ise, Arap harfleriyle harekeli bir şekilde belirtilen Türkçe kelimelerin karşılıklarına Latin harfleriyle okunuşları gösterilmiştir.

Örnekler: *“mim, ha, kaf, kaf”=mohakkak; “elif, ye, şın, te, dal, vav, kef”=ışittüing; “çim, kef, dal, vav, mim”=çektüm; “elif, şın, te, te, vav, rı, mim, kef”=ışittürmek (s.6); “tı, rı, fê, dal, nun” veya “tı, rı, fê, te, nun”=tarafden (s.7); Şart degil midür ki şol vakt ta‘âm yeyesin ki hakk Te‘âlânun ism-i pâkini yâd idesin (s.148).*

⁶ *Dil Öğlanları ve Tercümanlar*, Yapı Kredi Yay. İstanbul 1995, s.109.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

6) Jakab Nagy de Harsany'nin, *Colloquia Familiaria Turcico Latina*'sı: Eser 1672 yılında Köln'de basılmıştır. Latince kaleme alınmış Türkçe-Latince bir konuşma kitabıdır. Türkçe kelimeler o dönemin konuşma diline göre Latin harfleriyle yazılmıştır⁷.

Örnekler: *Her hafta ve her gün (Çarşamba ve Cuma gününden mada) alti yoldaşları ile divanda oturup, ol biuk saltanet ehvalından, ne şekil onun hududlerini pekiştirmek, bozulmuş ya viran olmuş serhat kalelerini mamur itmek ve lazum olacak musteffizan kullarla doldurmak, sulh konşılarla ne şekil tutmak, yahod sefer bir millet üzerine başlamak ne şekil gerektür, gizli muşavere eder*⁸

7) François de Mesgingen Meninski'nin, *Linguarum Orientalium Turcica, Arabica, Persica Institutiones seu Grammatica Turcica*'sı: Viyana'da 1680 yılında basılmıştır. Kitapta geçen Türkçe kelimeler Arap harfleriyle harekesiz olarak yazılmış ve karşılıklarına Latin harfleriyle okunuşları belirtilmiştir. Eser çok küçük puntolarla 216 sayfa olarak Latince kaleme alınmıştır.

Örnekler: “*nun, he*”, “*elif, vav, lam, dal, ye*” “*dal, ye, vav*”, “*sin, vavın üstünde elif, elif, lam*” “*elif, te, dal, kef, dal, he*”=Ne oldu diyü sül ittükte (s.162); “*kef, lam, dal, vav, kef, nun, he*” “*şın, be, he, he*” “*ye, vav, kaf, dal, rı*”=Geldüğine şübhe yoktür (s.84)

8) François de Mesgingen Meninski'nin, *Thesaurus Linguae Orientalium Turcica, Arabica, Persica*'sı: 3 ciltlik sözlükte; madde başlarında Arap harfleriyle Türkçe kelimeler verilmiş; bu kelimelerin karşılıklarına Latin harfleriyle okunuşları konmuş, bunların da karşılıklarına Lâtince, İtalyanca, Fransızca, Almanca ve bazen de Lehçeleri belirtilmiştir. Kitabın Önsözü ve Giriş'i Latince olarak yazılmıştır. Her sayfada iki sütun halinde kelimeler bulunmaktadır. 3 cilt, 6080 sütundan oluşur.

Örnekler: “*elif, nun, cim, te, mim, kef*”=incitmek; “*rı, nun, cim, ye, dal, he*” “*elif, ye, te, mim, kef*”=rencide etmek; “*rı, mim, ye,*

⁷ Bu kitabı G. Hazai, *Das Osmanish-Türkische Im XVII. Jahrhundert Untersuchungen An Den Transkriptionstexten Von Jakab Nagy De Harsany* adıyla (Akademiai Kiado, Budapeşte 1973, 498 s.) ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir.

⁸ G. Hazai, *Das Osmanish-Türkische Im XVII. Jahrhundert Untersuchungen An Den Transkriptionstexten Von Jakab Nagy De Harsany*, Akademiai Kiado, Budapeşte 1973, s.142-144..

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

dal, he "elif, ye, te, mim, kef"=remîde etmek; "medli elif, ze, rı, dal, he" "elif, ye, te, mim, kef"=âzürde etmek; "pe, çim, elif, rı, ze, lam, kaf" "elif, ye, te, mim, kef"=paçarızlık etmek; "te, ayın, rı, dad" "elif, ye, te, mim, kef"=ta'aruz etmek; "cim, fê, elif" "elif, ye, te, mim, kef"=cefâ etmek"; "cim, vav, rı" "elif, ye, te, mim, kef"=cevr etmek; "elif, gayın, dad, elif, be" "elif, ye, te, mim, kef"=ıgzâb etmek; "tı, elif, rı, lam, te, mim, kaf"=darılmak; "elif, vav, kef, lam, nun, dal, rı, mim, kef"=ökelendürmek; "ze, ha, mim, te" "vav, ye, rı, mim, kef"=zahmet virmek (sütun: 445);

"elif, ye, te, mim, kef" veya "elif, te, mim, kef"=itmek, etmek (halk dilinde); "kaf, lam, mim, kaf"=kılmak; "elif, ye, lam, mim, kef"=eylemek; "kef, rı, dal, nun"=kerden (*sütün: 581*).

9) Evliya Çelebi'nin Seyâhâtname'si: Muhtemelen 1681-1682 yıllarında yazılmış olan 10 ciltlik bu devâsa eserde, Evliya Çelebi günlük konuşma dilini eserine aksettirebilmek için klasik imlânın dışına çıkarak, âdetâ Arap harfleriyle oynamıştır. Yani o; Türkçe kelimeleri eserinde, kalıplaşmış bir yazı biçimiyle belirtmiştir⁹. Eser Arap harfleriyle kaleme alınmıştır.

Ömekler: Evsâf-ı kale-i Heleke, Hereke dahi dimişler (*2. cilt, 58a6/14-16*).

Âb u hevâsının letâfetinden hazzedüp bu şehriñ ismine tarab-efzûn didiler. Hakkâ ki 'ıyş u 'ışret yeridir. Bir ismi dahi şehri Batumdur ve bir ismi şehri Lazgidir ve bir ismi Tarabzendir, galat-ı meşhûri Tarabzendir; ba'zılar Tarab-efsun dirler ve niçeler Tarabuzan dirler ammâ lugat-i sahîhi tarab-efzûndur (*2. cilt, 29b/27-28*).

Pîr İlyas Amasyevî...nice bin keşf ü kerâmetleri âşikâre olmuşdur. Hatta merhûm olduklarında cesed-i şerîfin gassâl gasl iderken teneşiri gassâl eğri kor, hemân azîz merhûm dest-i şerîfleriyle teneşüyü doğruldılar (*2. cilt 63b/13-14*)¹⁰.

10) François de Mesginen Meninski'nin Complementum Thesauri Linguarum Orientalium seu Onomasticum Latina-Turcica-Arabica-Persica'sı: Meninski'nin 3 ciltlik Thesaurus Linguarum

⁹ M. Duman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, Türk Dil Kurumu Yay., no: 616, Ankara 1995, s.4.

¹⁰ M. Duman, *a.g.e.*, s.6-7.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

Orientalium Turcica, Arabica, Persica *adlı eserinin indeksi mahiyetinde olan kitapta, kelimeler madde başında Latince olarak yer almışlardır. Madde içinde ise bu kelimelerin Türkçe, Arapça, Farsça ve diğer bazı Avrupa dillerindeki karşılıkları gösterilmiştir. Eser, 1998 sütun olarak tanzim edilmiştir.*

Örnekler: crepitare. Rumpeln/flappern/plaren. Crosciare: “pe, te, lam elif, mim, kaf”=patlamak; “çim, elif, te, rı, dal, mim, kaf”=çatırdamak; “te, hı, şın, hı, şın” “elif, ye, te, mim, kef”=tehaşhuş etmek; “dal, şın” ”kaf, cim, rı, dal, te, mim, kaf”=diş kıcirdatmak; “la, kaf, lam, kaf” “elif, ye, te, mim, kef”=laklak etmek (*sütun:300*).

18. Yüzyıl

Bu yüzyılda Arap harfleriyle yazılan Türkçe metinlerde yine klasik bir imlâ söz konusudur. Yüzyılın ortalarına doğru artık Türkçede bir çok kelime ve ek uyuma girmiş, uyumsuz şekiller ortadan kalkmıştır.

1) Jean Baptiste Holderman’ın, *Grammaire Turque’u*. 1730 yılında İbrahim Müteferrika Matbaasında İstanbul’da basılmıştır. Kitap Fransızca olarak kaleme alınmıştır. Eserde geçen Türkçe kelimelerin Arap harfleriyle imlâları gösterilmiş, telaffuzları ise Latin harfleriyle karşılıklarına belirtilmiştir. 194+6 sayfadır.

Örnekler: “şın, he, rı, he” “ye, kaf, ye, nun” “kef, lam, dal, kef”=Şehir yakın geldük (s.128), “ha, kaf” “te, ayın, elif, lam, ye” “cim, nun, te, dal, he” “ha, ye, elif, te” “elif, be, dal, ye” “vav, ye, rı, rı”=Hak teala cennetde hayati ebedi virür (s.129). “sin, nun, kef” “dad, rı, rı, ye, nun, ye” “elif, vav, dal, he, rı, ye, mim”=Senün zararini öderim (s.142).

2) Pierre François Viguier’in *Elemens de la Langue Turque’u*: Kitap XXXIII+461 sayfadır. Eserin 284-295. sayfaları arasında geçen Türkçe metinler hem Arap harfleriyle hem de Latin harfleriyle verilmiştir. Bu sayfaların dışında Türkçe kelimeler, Latin harfleriyle tespit edilmiştir. Kitabın 355-455. sayfaları arasında Fransızca-Türkçe bir sözlük bulunmaktadır. Burada kelimeler madde başı olarak Fransızca alınmış karşılıklarına Türkçe eş anlamlı kelimeler verilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008

Örnekler: *Elinden geldiye kadar, her insanın kalbini ma'mur eyle* (s.177); *Gönül ayine* (veya) *ayna gibidir kırılırsa bir dahi yapılmaz* (s.178); *İnsaniyyete paha olmaz, paraylan alıp satılmaz* (s.193); *Çalışdığın işi kendin için görme, sa'irleri dahi faydasın* (veya) *fâ'idesin görsünner* (s.194).

“ayın, kaf, lam, ye, “elif, vav, lam, dal, rı, kef, he, “şın, elif, kef, rı” “elif, vav, lam, vav, be” “vav” “kef, nun, dal, ye, nun, ye” “be, ye, lam, vav, be” “nun, fe, sin, ye, nun, he” “gayın, elif, lam, be” “elif, vav, lam, he”=Akıllı ol dur ki, şakir olup ve kendini bilib nefesine galib ola (s.289).

3) Cosimo Comidas de Carbognano'nun *Gramatica Turca'sı*: Eser, şimdiye kadar yazılmış olan Türk dili gramerlerinin en önemlilerindedir. Kitapta geçen Türkçe kelimeler, Arap harfleriyle yazılmış ve karşılıklarına Latin harfleriyle okunuşları, yani telaffuzları verilmiştir. İstanbul'da 1786 yılında yazımı biten kitap, 1794'de Roma'da basılmıştır. İtalyanca olarak kaleme alınan eser, 12+780 sayfadır.

Örnekler: “elif, vav, kaf” “ye, lam elif, nun, ye” “elif, vav, ye, lam, he” ”be, rı” “ze, he, rı, lam, vav” “ye, lam elif, nun, dal, rı, kef, he” “elif, nun, sin, elif, nun, ye” “sat, vav, kaf, dal, ye, gayın, ye” “be, rı, lam, he” “he, lam elif, kef” “elif, ye, dal, rı”=Ok yılını öyle bir zehirli yilandır ki insanı sokduğu birle helak eder (s.574).

“Tı, vav, gayın, rı, vav, sin, nun, ye” “sin, vav, ye, lam, ye, mim, mim, ye” “elif, dal, mim, lam, rı”, “şın, mim, dal, ye” “be, elif, şın, kaf, he” “elif, vav, lam, mim, şın, lam, rı” “sin, vav, ze” “vav, ye, rı, ye, vav, rı, lam, rı” “vav” “sin, vav, ze, lam, rı, nun, dal, he” “dal, vav, rı, mim, ye, vav, rı, lam, rı”=Doğrusunu söyleyim mi? Adamlar şimdi başka olmuşlar: Söz veriyorlar ve sözlerinde durmayorlar (s.657-658).

Verdiğimiz bu örneklerden de anlaşılacağına göre Türkçenin ses sistemi 18. yüzyılın muhtemelen ortalarından itibaren düzene girmeye başlamıştır. Viguier'in ve Carbognano'nun yazdığı Türkçe gramer kitaplarında bunlar açıkça görülmektedir. Yani imlâ ile

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

telaffuz¹¹ benzerliği ve farkı bu iki kitapta –özellikle Carbognano’nun gramerinde- âşikâr olarak belirtilmiştir. Eserlerde geçen Türkçe yalın ve eklemeli şekillere göz atıldığında¹², kelime başındaki t>d değişikliğinde, “tı” harfi ile yazıldığı halde “d”li okunuşların verildiği; “cim” harfiyle imlâlarının belirtildiği kelimelerin “ç” ile söyleyişlerinin tespit edilebildiği; bazı eklerin “be” harfi ile yazılmasına rağmen -özellikle zarf-fiil eki (-ıp/-ip, -up/-üp)nin- “p” ile söyleyişlerinin belirtildiği; kelime başında “kaf” harfi ile yazılan bazı kelimelerin “h” ile telaffuzlarının ortaya konulduğu; 17. yüzyılda dudak uyumu sürecine giren bir çok ekin 18. yüzyılda artık dudak uyumuna tamamen girdiği, 17. yüzyılda küçük ünlü uyumunun dışında kalan “+cı/+ci, +çı/+çi; +cu/+cü,+çu/+çü” isimden isim yapma, “-tı/-ti, -dı/-di; -tu/-tü, -du/-dü” görülen geçmiş zaman, “+ı/+ı, +u/+ü; +sı/+si, +su/+sü” teklik 3. şahıs iyelik, “-miş/-miş, -muş/-müş” öğrenilen geçmiş zaman, -ıp/-ip, -up/-üp zarf-fiil vb. ekler ile seslilenmesi belli olmayan eklerin yine çok büyük oranda uyumlu şekillerinin bulunduğu görülecektir. Viguier ve Carbognano’nun gramerlerinde geçen bazı kelime ve eklerin kalınlık-incelik uyumu dışında kullanılmasında, bir çok kelimedede ünsüz uyumunun bulunmamasında İstanbul¹³ ve dolayısıyla Rumeli ağzının¹⁴ etkisi söz konusudur, diyebiliriz. Aşağıda Carbognano’nun gramerinde yer alan

¹¹ Kelimelerin konuşma dilindeki şekillerini, yani telaffuzlarını 19. yüzyılın sonlarına kadar tam olarak tespit edebilmek neredeyse imkânsızdı. Çünkü insanoğlu bu tarihe kadar kitle iletişim araçlarından yoksundu. Makalemizde yer alan “telaffuz, söyleyiş şekli, söyleyiş biçimi, fonoloji, ses sistemi” gibi tabirlerle; imlâyâ geçirilen ve konuşulan dili temsil eden şekilleri kastediyoruz. Bu biçimlere ancak yazı ile ulaşabiliyoruz. Yani ‘telaffuz’ ile, imlâdan tespit edilmeye çalışılan söyleyiş şekilleri anlaşılmalıdır.

¹² Viguier ve Carbognano’da geçen Türkçe veriler çok geniş bir şekilde, istatistikî olarak tarafımızdan ele alınmış ve 18. yüzyılın ses yapısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır: *Phonological Features of the 18th Century Ottoman Turkish “18. Yüzyıl Osmanlı Türkçesi Ses Hadiseleri” I-II-III-IV-V-VI (6 cilt)*, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, USA 2005.

¹³ N. Yalçiner, “İstanbul Türkçesi Konuşma Dili Hakkında Bir Araştırma (1930-1950 yılları arası), *Türk Dili*, Sayı:609, Ankara 2002, s.713-723; T. Oral-Seyhan, “İstanbul Türkçesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bak. ve Tarih Vak. Yay.*, Cilt:4, İstanbul 1994, s.245.

¹⁴ Rumeli ağzıyla ilgili örnekler için bakınız: T. Gülensoy, “Rumeli Ağzlarında Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1984*, Ankara 1987, s.87-147.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

klasik imlâda dudak uyumu dışında kalan, fakat konuşma dilinin belirtildiği biçimlerde uyuma giren bazı ekler gösterilecektir.

a) +cı/-ci, +çı/+çi; +cu/+cü, +çu/+çü isimden isim yapma eki: “elif, şın, cim, ye”=aşçı (s.23) “ye, vav, lam, cim, ye”=yolcu (s.23); “be, vav, kef, vav, cim, ye”=bügücü (s.23, 631).

b) -tı/-ti, -tu/-tü; -dı/-di, -du/-dü teklik 3. şahıs görülen geçmiş zaman eki: “elif, çim, lam, dal, ye”=açıldı (s.535); “be, vav, ze, dal, ye”=bozdu (s.562); “elif, vav, ye, vav, dal, ye”=uyudu (s.553); “elif, vav, rı, dal, ye”=vurdu (s.336).

c) +ı/+i, +u/+ü belirtme eki: “elif, nun, elif, ye, ye”=anayı (s.6, 628); “be, vav, nun, ye”=bunı (s.32, 519, 613); “kaf, vav, ye, nun, ye”=koyunu (s.5).

d) +ı/+i, +u/+ü; +sı/+si, +su/+sü teklik 3. şahıs iyelik eki: “elif, tı, he, şın, nun, dal, nun”=adasından (s.551); “tı, vav, gayın, rı, vav, şın, nun, ye”=doğrusunu (s.606, 657); “elif, vav, gayın, lam, ye”=oğlu (s.557, 581, 655).

e) -ıcı/-ici, -ucu/-ücü fiilden isim yapma eki: “elif, kef, ye, cim, ye”=añıcı (s.24); “elif, vav, kaf, vav, ye, cim, ye”=okuyucu (s.25); “ye, vav, rı, vav, ye, cim, ye”=yürüyücü (s.24).

f) +lı/+li, +lu/+lü isimden isim yapma eki: “ayın, kaf, lam, lam, vav”=akıllı (s.519); “ayın, se, mim, elif, nun, lum, vav”=Osmanlı (s.624); “elif, şın, te, elif, nun, be, vav, lam, lam, vav”=Istambollu (24, 632).

g) -mış/-miş, -muş/-müş öğrenilen geçmiş zaman eki: “elif, kef, mim, şın, lam, rı”=añmışlar (s.232); “elif, vav, kaf, vav, mim, şın, mim”=okumuşum (s.361); “elif, vav, rı, mim, şın, lam, rı”=vurmuşlar (s.337).

h) -ıp/-ip, -up/-üp zarf-fiil eki: “be, elif, kaf, vav, be”=bakıp (s.713); “elif, vav, kaf, vav, ye, vav, be”=okuyup (s.379); “vav, elif, rı, vav, be”=varup (s.679, 682, 699).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008

SONUÇ

Klasik imlânın hüküm sürdüğü bir dönemde, özellikle Arap harfli metinlerden Türkçenin fonolojik yapısını ortaya çıkarmak bir hayli zordur. 17 ve 18. yüzyıllarda Türkçenin konuşma dilini günümüze taşıyabilecek bazı eserlerin olması ise, bizim için kazançtır.

Bu eserlerden; 17. yüzyılda yazılan Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, Arap harfli bir metin olmasına rağmen Türkçe kelime ve eklerin konuşma dilindeki şekillerini gösterebilmektedir. Yabancı dillerden Türkçeye geçen kelimelerin Türkçede aldıkları biçimleri de *Seyahatname*'den takip edebilmekteyiz. Yine aynı yüzyılda özellikle Batıların kaleme aldıkları ve *Transkripsiyon Metinleri* denilen eserlerin bir kısmında Türkçe kelime ve ekler Arap harfleriyle harekeli bir şekilde belirtilmiş; bir kısmında Arap alfabesiyle yazılıp, okunuşları Latin harfleriyle karşılıklarına gösterilmiş; bir kısmında ise sadece Latin harfleriyle özellikle konuşma dilinde aldıkları şekiller verilmiştir. Yani Evliya Çelebi'nin verdiği ve klasik imlânın dışında Türkçe kelimelerin söyleyiş biçimlerinin yer aldığı örnekler, *Transkripsiyon Metinleri* ile genellikle örtüşmektedir. 17. Yüzyılda kalınlık-incelik uyumu özellikle *Seyahatname*'de tamdır. Bu eserde, bazı yabancı kökenli kelimeler bile Türkçeleştirilerek dil uyumuna sokulabilmektedir. *Transkripsiyon Metinlerinde* ise bazı kelime ve eklerde dil uyumunun bozulduğunu görüyoruz. Bunda herhalde Rumeli ve İstanbul ağzının etkisi söz konusudur. *Transkripsiyon Metinleri* de Türkçenin konuşulan fonolojisini bize aktardığından kalınlık-incelik uyumunun dışında kalan örnekleri normal karşılamak gerekir. Bu yüzyılda yazılan metinlere göz atıldığında; dudak uyumu bakımından bazı eklerin uyuma bağlandığını, bazılarının Eski Anadolu Türkçesindeki gibi uyumsuz şekillerinin devam ettiğini, bazılarının ise hem uyumlu hem de uyumsuz şekillerinin bir arada olduğunu görüyoruz. Ünsüz uyumu bakımından ise 17. yüzyıldaki örneklerin 18. yüzyıldaki örneklere göre daha ileri bir uyum safhasını yansıttığını söyleyebiliriz. *Seyahatname* ve *Transkripsiyon Metinlerinde* kelime içinde sedalılık-sedasızlık uyumu ve son seste alıntı kelimelerdeki tonlu ünlülerin tonsuz ünlü hâline gelmesiyle ilgili örneklere rastlıyoruz. Bunda, konuşma dilindeki bazı şekillerin yazı dilini etkilemesi söz konusudur, diyebiliriz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

18. yüzyıla baktığımızda, 17. yüzyıldaki şekillerin en azından 18. yüzyılın başlarına kadar devam ettiği –Holderman’ın gramer kitabında bunu görüyoruz.-, bu yüzyılın ortalarından itibaren ise Türkçedeki dil ve dudak uyumunun neredeyse tamamlandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Yani eklerin hemen hepsi uyum safhasını tamamlamıştır. Tabii bu durumu Arap harfleriyle yazılmış metinlerde tespit etmek çok zordur. Burada da 17. yüzyılda olduğu gibi, Latin harfleriyle yazılmış olan bazı kitaplar bize kılavuz olmaktadır. Özellikle Viguier’in ve Carbognano’nun gramerlerinde geçen Türkçe kelime ve ekler incelendiğinde bu durum açıkça görülecektir. Her iki kitapta da Türkçe kelimelerin imlâsı ile telaffuzları birbirinden farklıdır. Kelimelerin gösterildiği söyleyiş biçimlerinden uyumları kolaylıkla takip edebiliyoruz. Ünsüz uyumu bakımından ise bu eserlerdeki örnekler, uyumu göstermekten uzaktır. Ünsüz benzeşmesine giren tek tük örneklerin dışında belki de imlâ kalıplaşmasının etkisiyle bu kitaplarda ünsüz uyumunu gösterecek örnekler oldukça azdır.

Bütün bu söylediklerimizden de anlaşılacağı gibi, klasik bir imlânın geçerli olduğu Orta Osmanlıca dönemde konuşulan dilin ses sistemini ortaya koyabilen metinlerdeki verilere dayanarak; 17. yüzyılın uyumlar bakımından bir hazırlık devresini, 18. yüzyılın ise hazırlığın tamamlandığı ve bir çok uyumun günümüzdeki gibi geçerli olduğu bir dönemi yansıttığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Türkçenin az incelenmiş bu dönemine dikkat çektiysek, makalemiz amacına ulaşmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- CARBOGNANO, Cosimo Comidas de, *Gramatica Turca*, Roma 1794, 12+780 s.
- DEVELİ, H., *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ne Göre 17 Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Türk Dil Kurumu Yay., no: 622, Ankara 1995, 249 s.
- DİL OĞLANLARI VE TERCÜMANLAR*, Yapı Kredi Yay. İstanbul 1995, 136 s.
- DİLAÇAR, Agop., *Türk Diline Genel Bir Bakış*, Ankara 1964.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

- DUMAN, Musa, *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, Türk Dil Kurumu Yay., no: 616, Ankara 1995, 336 s.
- ERTEM, Refik, *Elifbe'den Alfabe'ye*, Dergâh Yay., İstanbul 1991, 437 s.
- GÜLENSOY, Tuncay, Gülensoy, "Rumeli Ağızlarında Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1984*, Ankara 1987, s.87-147.
- GÜMÜŞKILIÇ, Mehmet, "Osmanlı Türkçesi Metinlerini Yeni Harflere Aktarıırken Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Yolları" *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 4-5, İstanbul 2000, s.405-435.
- GÜMÜŞKILIÇ, Mehmet, *Phonological Features of the 18th Century Otoman Turkish "18. Yüzyıl Osmanlı Türkçesi Ses Hadiseleri" I-II-III-IV-V-VI (6 cilt)*, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, USA 2005.
- HAZAI, Gyorgi, *Das Osmanish-Türkische Im XVII. Jahrhundert Untersuchungen An Den Transkriptionstexten Von Jakab Nagy De Harsany*, Akademiai Kiado, Budapeşte 1973, 498s.
- HOLDERMAN, Jean Baptiste, *Grammaire Turque*, İstanbul 1730, 194+6 s.
- MENİNSKİ, F.M., *Linguarum Orientalium Turcica, Arabica, Persica Institutiones seu Grammatica Turcica*, Viyana'da 1680, 216 s.
- MENİNSKİ, F.M., *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcica, Arabica, Persica I-II-III*, Viyana 1680, 6080 sütun.
- MENİNSKİ, F.M., *Complementum Thesauri Linguarum Orientalium seu Onomasticum Latina-Turcica-Arabica-Persica*, Viyana 1687, 1998 sütun.
- MOLİNO, Giovanni, *Dittionario della Lingua Italiana Turchesca*, Roma 1641, 247+78+10 s.
- ORAL-SEYHAN, Tanju, "İstanbul Türkçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bak. ve Tarih Vak. Yay., Cilt:4, İstanbul 1994, s.245.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

-
- ÖZKAN, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Yay., İstanbul 1995, 751 s.
- PARİGİ, Bernardo da, *Vocabolario Italiano-Turchesco (Söz Kitabı)*, Roma 1665, 2458 s.
- RYER, Andre Du, *Rudimenta Grammatices Lingua Turcica*, Paris 1630, 96+16 s.
- SEAMAN Gulielmo, *Grammatica Lingua Turcica*, Oxford 1670, 183 s.
- TULUM, Mertol, “Alfabe ve Eski Alfabemiz Üzerine”, *Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler*, Ankara 1991, s.24.
- VİGUIER, Pierre Fronçois, *Elemens de la Langue Turque*, İstanbul 1790, XXXIII+461 s.
- YALÇINER, Necdet, “İstanbul Türkçesi Konuşma Dili Hakkında Bir Araştırma (1930-1950 yılları arası), *Türk Dili*, Sayı:609, Ankara 2002, s.713-723.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*